

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

**12. ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ**
30 Ağustos - 06 Eylül 2014 / Kazan - TATARİSTAN (RUSYA FEDERASYONU)

**TÜRK DÜNYASI'NDA
KÜLTÜREL VE EKONOMİK İŞBİRLİĞİ
KONGRE BİLDİRİLERİ**

Kazan Federal Üniversitesi
Kazan / TATARİSTAN

Sakarya Üniversitesi
Sakarya / TÜRKİYE

İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi
Türk Dünyası Kırgız-Türk
Prof. Dr. Turan Yazgan Sosyal Bilimler Enstitüsü
Celalabad / KIRGIZİSTAN

İstanbul Üniversitesi
İstanbul / TÜRKİYE

Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Türk Dünyası Bakü İşletme Fakültesi
Bakü / AZERBAYCAN

Gazi Üniversitesi
Ankara / TÜRKİYE

Kızılorda Korkut Ata Devlet Üniversitesi
Türk Dünyası Kızılorda Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Kızılorda / KAZAKİSTAN

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
Ankara / TÜRKİYE

Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
İstanbul / TÜRKİYE

**Ortaklığı İle
İstanbul - 2014**

TÜRK DİN ANLAYIŞINDA EHL-İ BEYT ALGISININ TARİHİ VE TEOLOJİK ARKA PLANI

Yrd. Doç. Dr. Yusuf GÖKALP¹

Özet

Bu çalışmada, Türklerin din anlayışında önemli bir yeri olan Ehl-i Beyt olgusu ve bu olgunun oluşmasında etkili olan faktörler üzerinde durulmuştur. Türklerin İslam dini ile tanışması İslam tarihinin oldukça erken dönemlerine rastlamaktadır. Horasan ve Maverâünnehir olarak bilinen bölgede yoğun olarak yaşayan Türklerin İslam'ı benimsemesi büyük oranda Mürcie mezhebi ve bölgede faaliyet gösteren Ali oğulları aracılığı ile gerçekleşmiştir. Daha sonra Maturidilik olarak şekillenen Mürcii-Hanefi din anlayışı Türklerin itikadi ve fihhi mezhebi haline gelmiştir. Hoca Ahmet Yesevi ile birlikte tasavvufi bir boyut kazanan Hanefi-Maturidi anlayış Yesevi dervişler aracılığı ile Anadolu'ya kadar yayılmıştır. Ehl-i Beyt sevgisi Türk din anlayışında önemli bir yer tutmaktadır. Türklerin Ehl-i Beyt algısı Şii fırkalardan oldukça farklıdır ve Ehl-i Beyt mensupları Şii gelenekteki gibi kendilerine itaatin zorunlu olduğu dini-siyasi liderler olmaktan ziyade manevi önderler olarak görülmektedirler. Bu anlayışın oluşmasında Hanefi-Maturidiliğin yanı sıra Zeydi çizgiden gelen Ali oğullarının ve daha sonra da Yeseviliğin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkler, Ehl-i Beyt, Hanefilik, Maturidilik, Zeydiyye, Ahmet Yesevi, Yesevilik.

1. Giriş

Farklı milletlere mensup insanların İslam'ı benimsemesi ve Müslümanların farklı din ve kültürlerle teması hem İslam'ın anlaşılması hem de daha önceden İslam'ı benimsemiş olan Müslümanların dini yorumlama biçimleri açısından büyük bir önem arz etmektedir. Burada karşılıklı bir etkileşimden söz etmek mümkündür. Yeni Müslüman olanlar bir taraftan dinlerini öğrenirken diğer taraftan da kendi birikimlerini İslam kültürüne yansıtmışlardır. Yeni Müslüman olan toplumların başında ise Türklerin geldiği ve İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Türklerin İslam'ı benimsedikleri bilinmektedir. Bu noktada Türkler, bir taraftan yeni dini öğretilere göre yaşam tarzlarını, dini ve siyasi görüşlerini şekillendirirken diğer taraftan da İslam'ın anlaşılması, yorumlanması ve hayata aktarılmasında ciddi katkılar sağlamışlardır. Bilim, sanat, edebiyat ve siyaset alanında Türklerin İslam düşüncesine büyük katkıları olmuştur.

Hız Muhammed'in vefatının hemen akabinde ortaya çıkan sorunlara çözüm üretmek amacıyla ciddi bir fikri hareketliliğin yaşandığı ve neticede bazı kişilerin görüşleri etrafında yoğunlaşan bir fırkalaşma sürecinin başladığı görülmektedir. Bu fırkalaşma sürecinin neticesinde İslam'ın anlaşılma biçimleri olarak da isimlendirilen mezhebi oluşumlar ortaya çıkmış ve İslam toplumu belli başlı mezheplerin anlayışları doğrultusunda dini yaşamlarını sürdürür olmuşlardır. Mezhebi anlayışlarının etkisinin yoğun olarak hissedildiği ilk dönem İslam düşüncesinin şekillenmesinde ve geniş kitlelerin İslam'ı anlamasında birçok faktörün etkisinden söz etmek mümkündür. Şüphesiz İslam'ın anlaşılmasında sahabe ve Ehl-i Beyt mensuplarının özel bir yeri bulunmaktadır. İmamet-hilafet meselesi başta olmak üzere büyük günah işleyen kişinin durumu, amel-iman ilişkisi, imanın tanımı ve mahiyeti, irade hürriyeti gibi temel tartışma konuları çerçevesinde Ehl-i Beyt ile birlikte sahabe ve tabiundan olan insanların tutum ve davranışları mezhep esaslarının teşkilinde referans olmuştur. Özellikle Sünni ve Şii geleneğin oluşmasında Ehl-i Beyt'e ve sahabeye yönelik algı bütünüyle belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Türklerin İslamlaşmasında Etkili Olan Mezhepler

Fatih hareketleriyle birlikte sahabe ve tabiundan olan çok sayıda insanla birlikte Ehl-i Beyt mensuplarının başta Horasan ve Maverâünnehir olmak üzere Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere gittikleri ve buralarda İslam'ı yayma faaliyetleri içerisinde buldukları bilinmektedir. Bölgenin İslamlaşma sürecinde temelde iki faktör etkili olmuştur. Bunlardan ilki Rey taraftarları olarak da bilinen ve

¹ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, ygokalp@cu.edu.tr

akılcı-hadari zihniyetin önde gelen temsilcileri arasında yer alan Mürcie mezhebidir. Diğeri ise, önceleri Emevilerin daha sonra ise Abbasilerin baskısından kurtulmak ve kendilerine daha rahat bir faaliyet alanı bulmak, fetih hareketlerine katılmak, yeni Müslüman olan bölge insanlarına İslam'ı öğretmek veya birtakım toplumsal sorunlarını çözemeyen bazı yöre halkının kendilerine liderlik yapması şeklindeki davet vs. gibi sebeplerle hareket eden Ehl-i Beyt mensuplarıdır. Türkler arasında faaliyet gösteren mezhepler sırasıyla Hariciler, Mürcie, Mutezile, Şia, Zeydiyye, İslamiyye, Ehl-i Sünnetin Maturidi ekolü, Eşari ekolü ve hadis taraftarları olmuştur. Bunlardan Hariciler, Mutezile, Eşarilik ve hadis taraftarları bir ekol olarak tarihe karışırken Maturidilik ve Hanefilik Türklerin çoğunluğu tarafından benimsenen mezhepler olmaya devam etmiştir. Haricilik Türk bölgelerinde önemli faaliyetlerde bulunmuşsa da onları kendi taraflarına çekmede başarılı olamamıştır. (Kutlu, 2008:145)

2.1. Mürcie-Maturidilik

Hiçbir mezhep ulema ve halk arasında Mürcie ve onun devamı niteliğinde olan Maturidilik kadar taban bulamamıştır. İslam'ın ilk üç asrında Orta Asya'daki halklar tarafından benimsenen en güçlü mezhep, kendilerinin İslamlaşmasında önemli rol oynayan Mürcie'dir. Müecie, mevalinin Arap Müslümanlarla eşit haklara sahip olduklarını ve kendilerinden haksız yere alınan cizyenin kaldırılması gerektiğini savunmaktaydı. Onların mevaliye olan bu desteği, sadece Irak'ta yeni Müslüman olanlar için söz konusu olamazdı. Horasan ve Maverünnehir'de, Müslüman olmalarına rağmen, harac ve cizye alınmaya devam edilmesi yüzünden ekonomik sıkıntı içerisinde olan halk, Irak'ta olduğu gibi, çözümünü Mürcie'nin görüşlerinde aradı. Bu yüzden, mevalinin eşitlik arayışları doktriner olarak Mürcii tez üzerine kuruldu. Daha sonra da Maturidilik tarafından benimsenen amellerin imana dahil edilmemesi ve imanda müminlerin eşitliği şeklindeki bu görüş, İslamlaşma sürecinden geçen bir toplumda yeni bir önem kazandı. Bu olayların neticesinde bölgedeki İslam'a toplu ihtidalar, Mürcie'nin faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir. (Kutlu, 2008:147-148)

Mürcie'nin etkisi III/IX. asırdan itibaren kendi adıyla değil de aynı çevrelerden çıkan Kerramiyye ve Maturidilik olarak sürdü. Maturidilik bölgedeki tartışmalar çerçevesinde Şia'nın karşısında ön saflarda yer aldı. Samaniler, Mürcie ve Maturidiliğe büyük destek verdiler. Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde bu bölgede ve diğer bölgelerde bu mezhebi desteklemek için pek çok eser yazıldı. Hatta Maverünnehir'de Buhara, Semerkand, Nesef, Tirmiz, Oş olmak üzere pek çok şehirde bu mezhebin temel ilkelerini savunan büyük alimler çıktı. Maturidilik, IV/X. asırdan başlayarak bu güne kadar Türk kavimlerinde benimsenen bir mezhep oldu. Şu ana kadar Türk dünyasının yüzde doksani bu mezhebe bağlı olmuştur. (Kutlu, 2008:149)

2.2. Zeydiyye

Türklerin İslamlaşma sürecinde etkili olan bir diğer faktör ise Ehl-i Beyt soyundan gelen insanların Horasan ve Maverünnehir başta olmak üzere Türklerin yaşadıkları bölgelerde gösterdikleri faaliyetler olmuştur. Ehl-i Beyt soyundan gelenlerin bölgedeki faaliyetleri daha ziyade Zeydiyye mezhebine mensup Ali oğulları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Zeydiliğin Türklerle ilk teması Harun Reşid döneminde Yahya b. Abdillan'ın taraftarlarıyla önce Rey'e oradan Cüzcan ve Belh'e, daha sonra Maverünnehir'de Türk meliki hakana sığınmasıyla başlar. Bu faaliyetlerin neticesinde Türkler arasında kısa süreli destek almış ve bu görüşü benimseyenlere Alevi Türkler denmiştir. Bu dönemde Türklere sığınmış Zeyd b. Ali neslinden olan kimselere Alevi denmiştir. Ancak bu kullanımın bugünkü Alevi kullanımından farklı olup Zeydi Türkler anlamına gelmiştir. (Kutlu, 145) Daha sonra Zeydilik, Taberistan olarak bilinen Hazar denizinin güneyinde yer alan bölgeyi merkez edinerek burada bir devlet kurmuştur. Türklerin Anadolu'ya gelişleri esnasında bu devlet yıkılmış ise de, mezhebin etkileri muhtemelen devam etmekteydi. Türkmenlerin göçleri sırasında İran çöllerinden geçmek yerine bu bölgeyi kullandıkları ifade edilmektedir. (Kutlu, 2011:62-63)

İslam düşünce tarihinde vücut bulan mezheplerin teşekkülünde ve yeni Müslüman olan toplumların din anlayışlarının oluşmasında Ehl-i Beyt ve sahabenin yeri ve önemini belirleyebilmek ve bunun sonraki nesiller üzerindeki tezahürlerini görebilmek adına, Şii gelenek içerisinde yer alan ve İslam düşünce tarihinin erken döneminde ortaya çıkarak günümüze kadar varlığını sürdüren Zeydiyye mezhebinin dikkate değer bir örnek olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Sünni-Şii farklılaşması ve İmamiyye ve İsmailiyye gibi diğer Şii mezheplerin görüş ve yaklaşımlarını dikkate alacak olursak Zeydiyye mezhebinin din anlayışı kendiliğinden farklılığını ortaya koymaktadır. Zeydilik, Zeyd. b. Ali'nin (122/740) Emevilere karşı gerçekleştirmiş olduğu isyan girişimi neticesinde tarih sahnesine çıkmış ve Yemen Zeydi devletinin kurucusu olan Yahya b. Hüseyin (298/911) ile birlikte teşekkülünü tamamlamış siyasi-itikadi bir fırkadır. Zeydiler, özellikle en faziletli olan kişi dururken daha az faziletli olan kişinin

imametini caiz kabul eden imamet görüşü ve bu çerçevede halife Ebu Bekir ve Ömer başta olmak üzere sahabenin önde gelen isimleri hakkındaki yapıcı ve kapsayıcı yaklaşımlarıyla dikkat çekmektedirler. Politik-karizmatik liderci zihniyete mensup bir mezhep olan Zeydiyye, ılımlı, uzlaşmacı bir fırka olarak tanımlanabilir.

Zeydiler, Emeviler ve Abbasilere yönelik olarak yürüttükleri iktidar mücadelesinde başarılı olamayınca, Abbasiler döneminde merkezi otoritenin zayıflamasından da faydalanarak faaliyetlerini, kendilerine karşı sempati duyanların daha yoğun bulunduğu bölgelere doğru kaydırmışlardır. İmametini kendi hakları olduğuna inanan Zeydiler için hedef her zaman iktidarı elde etmek olmuştur. Bu doğrultuda onlar Taberistan ve Yemen’de kendi hâkimiyetlerini tesis etme başarısına ulaşmışlardır.

Hazar Denizinin güneyinde ve Elbruz dağlarının kuzeyinde bulunan doğusu Cürcan batısı ise Gilan bölgeleriyle çevrili olan Taberistan (İbn İsfendiyar, 1905: 14 vd.) bölgesindeki Zeydilerin ilk faaliyetleri 175/791 yılında Yahya b. Abdillâh’ın taraftarlarıyla birlikte Deyleman’a kaçması ve faaliyetlerine burada devam etmesi ile başlar (el-Haruni, 1996: 99). Halktan kendisi adına biat almaya başlaması üzerine harekete geçen Harun Reşid, Fadl b. Yahya komutasında büyük bir orduyu Yahya’nın üzerine gönderince halifenin kendisi ve arkadaşları için eman vermesi şartıyla teslim olmuş ve Bağdat’a getirilmiştir (Razi, 1995:194; Yakubi, 1960:3/140; Ebu’l-Abbas, 2002:55-57). Yahya’dan sora adalet ve tevhid prensibini benimsediği ve Zeydi-Carudi görüşleri savunduğu belirtilen Muhammed b. Kasım Zeydiyye’nin ileri gelenleri ile birlikte önce Horasan’ın Merv şehrine, buradan da Talekan’a giderek bir hareket başlatmış ancak Abdullah b. Tahir’in askerleri tarafından yakalanarak hapse atılmıştır (İsfehâni, 1949:579-583).

Muhammed b. Kasım’ın taraftarları ise Kufe, Taberistan ve Horasan taraflarında yaşamaya devam etmişlerdir. 145/762 yılından itibaren Müslüman valiler tarafından idare edilmeye başlanan Taberistan’da halkın Tahirilere karşı duyduğu rahatsızlığı dile getirdikleri bir ortamda, kendisine yapılan davet üzerine Taberistan’a geçen Hasan b. Zeyd (270/884) 250/864 yılından 252/856 yılına kadar, iki yıllık mücadelesi neticesinde bölgenin tamamını kontrol altına alarak burada ilk Zeydi hakimiyetini tesis etmiştir. Dai el-Kebir olarak bilinen Hasan b. Zeyd yirmi yıl kadar iktidarı elinde tuttukten sonra 270/884 yılında ölmüştür. Hasan b. Zeyd’in sosyal yaşantıyı Zeydi öğretiler doğrultusunda şekillendirmek için çeşitli tedbirler aldığı görülmektedir. Nitekim onun, yayınladığı bir bildiri ile halka Allah’ın kitabı ve resülün sünnetine uymayı, dinin usulü ve furuu konusunda Ali b. Ebi Talib’den gelenlerle amel etmeyi ayrıca Ali b. Ebi Talib’in herkesten daha faziletli olduğunu beyan etmeyi emretmekte yine halkın Cebriyye ve Müşebbihe’yi savunmasını, adalet ve tevhidi savunmaların birbirine tuzak kurmasını Şia’yı aşağılamayı ve Allah’ın düşmanlarıyla Müminlerin emirinin düşmanlarını üstün gösterir mahiyetteki rivayetleri yasaklamaktadır. Aynı bildiriye yine onun ibadetlerle ilgili olarak, sabah namazında kunut dualarının ve besmelenin yüksek sesle okunması, cenaze namazında beş tekbir alınması mesh üzerine meshin terki ve ezana “Hayye ale hayri’l-amel” lafzının dâhil edilmesi gibi emirleri sıraladığı görülmektedir (İbn İsfendiyar, 1905:175-187; Gökâl, 1999:63-67).

Hasan’dan sonra kısa bir süre için el-Kaim bi’l-Hak unvanını alan Ebu’l-Hüseyn yönetimi eline aldıysa da Dai es-Sagir olarak bilinen Hasan’ın kardeşi Muhammed b. Zeyd işbaşına gelmiştir (İbn İsfendiyar, 1905:188). 270/884 yılında kardeşinin ölümü üzerine liderliği alarak Taberistan’ı tamamen kontrolüne alan Muhammed b. Zeyd yaklaşık on altı yıl hüküm sürdükten sonra Samanoğulları ile yaptığı bir savaşta aldığı yaraların tesiriyle 287/900 yılında ölmüştür. Muhammed b. Zeyd’den sonra Zeydi hakimiyeti zayıflamış ve idare bir süre için Samanoğullarının eline geçmiştir. Ancak bu dönemde Deyleman ve Gilan’ın iç kısımlarında İslam’ı yayma faaliyetlerini yürüten ve en-Nasır li’l-Hak veya el-Utruş olarak bilinen Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali 301/914 yılında yeniden Taberistan’da Zeydi hâkimiyetini tesis etmiştir. Adaletli yönetimi ile bölge halkının büyük sevgisini kazanan Hasan b. Ali aynı zamanda önemli bir Zeydi kelimcisidir. Onun 304/917 yılındaki ölümünden sonra Hasan b. Kasım, Dai ile’l-Hak unvanıyla idareyi eline aldıysa da onun dönemi Utruş’un iki oğlu Ebu’l-Hüseyn Ahmed ve Ebu’l-Kasım Cafer’in neden olduğu iktidar kavgalarıyla geçmiştir.

Nihayetinde 316/928 yılında Hasan b. Kasım’ın ölümüyle Zeydiler bazı bölgelerde varlıklarını sürdürmeye devam etmişler fakat eski nüfuzlarını tekrar sağlayamamışlardır (el-Haruni, 1996:147-168; Muhalli, trz: 2/30; Ebu’l-Abbas, 2002:75; Gökâl, 1999:61 vd; M.S. Khan, 1975:125). İktidarın kendi hakları olduğuna ve bu hakkın kendilerinden gasp edildiğine inanan Zeydiler, bunları elde edebilmek için yürüttükleri mücadelelerine Taberistan bölgesinin yanı sıra Yemen’de de devam etmişlerdir. Zeydiler bu iktidar özlemlerini hayata geçirebilmek ve kendi görüşleri doğrultusunda yaşantıların şekillendirebilmek için merkezi otoritenin zayıf olduğu dönemleri ve aynı zamanda Ali oğullarına karşı sevgi ve sempati duyulan bölgeleri tercih etmişlerdir. Bu çerçevede İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren İslam’ı tercih eden ve Müslümanların kontrolüne geçen Yemen Zeydiler için önemli bir merkez olmuş-

tur. Yemen'deki Zeydi hâkimiyeti belirli aralıklarla kesilmiş olsa da Zeydiler önemli bir unsur olarak bu bölgedeki mevcudiyetlerini günümüze kadar devam ettirmişlerdir.

2.3. Zeydiyye'nin İmamet Anlayışı ve Sahabeye Bakışı

Zeydiyye hakkında yapılan araştırmalarda umumiyetle bu mezhebin itikadi konularda Mu'tezile'ye, fıkhi konularda ise Hanefi mezhebine yakın olduğu hususu ön plana çıkmaktadır. Her iki mezhebin temel görüşleri dikkate alındığında, ilk planda bu tespit doğru gibi görünse de tarihi olaylar ve görüşlerin temeline inildiğinde Zeydiyye'nin, kendi düşünce sistemine sahip ve ayrı bütünlüğü olan bir din anlayışı geliştirdiği ve ayrıca bu anlayışını günümüze kadar devam ettirdiği görülmektedir (Gökalp, 2006:70). Akaidle ilgili Zeydi kaynaklarda mezhebin temel esasları Tevhid, Adalet, el-Va'd ve'l-Vaid, İmamet ve el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyi ani'l-Münker olarak (Emir Hüseyin, 1995; Kasım b. Muhammed, 1980) sıralanmaktadır.

Zeydiyye, imametini Ali-Fatıma soyundan gelen alim, faziletli, kahraman, cömert, takva sahibi ve bizzat imametini ilan ederek kendi adına davette bulunan kimsenin hakkı olduğuna inanan topluluğun genel adı olarak karşımıza çıkmaktadır. İmamet, Zeydiyye'ye göre usulu'd-din'den sayılmaktadır ve Zeydi imamet nazariyesine göre Hz. Peygamberden sonra ümmetin en faziletlisi ve imamete en layık kişi olan Ali b. Ebi Talib, ondan sonra da Hasan ve Hüseyin'dir. Bu ikisinden sonra ise onların soyundan gerekli şartları haiz her kim imametini ilan eder ve davette bulunursa o kendisine itaat zorunlu olduğu imamdır (İbn Murtaza, 1988:92; Emir Hüseyin, 1999:323).

Hasan ve Hüseyin'den sonra imam olacaklara gelince burada bir takım şartlar devreye girmektedir. Zeydiyye'ye göre Hasan ve Hüseyin'den sonra bu ikisinin soyundan gelen ve kendi imametini açıkça ilan eden kimse bazı şartları taşıyorsa itaat edilmesi gereken imamdır. Bu şartların başında; buluğa ermiş, hür, erkek, alim zamanının en faziletlisi, cesur, cömert, takva sahibi, adaletli, Allah yolunda cihad eden, zalimlere karşı şiddetli, müminlere karşı güvenilir olmasıdır. Müslümanların onunla birlikte hareket etmesi gerekmektedir (er-Rassas, 1971:22-24; Kasım b. Muhammed, 1980:145-147).

Zeydiler tarafından ileri sürülen bu şartları incelediğimiz zaman üç ana husus dikkatimizi çekmektedir. Birincisi imamların Hasan veya Hüseyin'in soyundan geliyor olması; ikincisi, imamların gerçek bilgiye sahip ve ictihad yapabilen alim kişiler olmasıdır. Bu şartla Zeydiyye'nin gizli Batını bilgiyi ortadan kaldırdığı anlaşılmaktadır. Üçüncü husus ise, imamın açıkça imametini ilan ederek kendi adına davette bulunması ve bunun için mücadele etmesidir. Bu şartla da Zeydiyye'nin gaib imam nazariyesini ortadan kaldırdığı kanaatindeyiz. Ortaya konan bu şartların bir tezahürü olarak Zeydi imamların hakiki birer alim oldukları, çok sayıda eserler yazdıkları ve aynı zamanda fikirlerini mücadele meydanına taşıdıkları görülmektedir.

Zeydiyye'nin Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki görüşleri de dikkat çekicidir. Onlar umumiyetle bu ikisi hakkında olumlu düşünürler. Ali b. Ebi Talib'i ümmetin en faziletlisi olarak kabul etmekle birlikte Ebu Bekir ve Ömer'in peygamberin arkadaşları olması ve onunla birlikte cihad etmelerinden, Ali'nin bu ikisinin imametinden razı olmasından ve onlar hakkındaki iyi sözler söylemesinden dolayı Zeydiler bu iki kişinin imametini caiz görmektedirler (Naşi el-Ekber, 1971:43-44; Emir Hüseyin, 1999:392).

Zeydi imamet nazariyesindeki bir başka önemli nokta da efdal ve mefdul imam anlayışıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi Zeydiler Ali b. Ebi Talib'in en faziletli yani efdal olduğunu kabul etmektedirler. Ancak Zeyd b. Ali'nin Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki tutumu efdal varken mefdulün yani daha az faziletli olanın imametinin caiz olup olmadığını gündeme getirmiştir. Neticede Zeydiyye, efdal dururken Müslümanların menfaati gereği mefdulün imametini caiz kabul etmiştir. Bu yaklaşımlarıyla Zeydiyye'nin imamet konusuna yeni boyutlar kazandığı görülmektedir.

Zeydiyye, Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki tutumuna dayalı olarak, en faziletli dururken daha az faziletli olanın imametini mümkün kabul etmekle diğer Şii fırkalardan daha ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum sergilemektedir. Hariciler veya İmamiyye Şia'sı gibi katı bir tavır takınan fırkalardan farklı olarak Zeydiyye'nin bu daha yumuşak yaklaşımının İslam düşüncesine olumlu yönde bir katkı yaptığını düşünmekteyiz.

Görüldüğü gibi, Zeydiyye'nin imamet anlayışı bir kaç önemli açıdan İmamiyye'nin imamet anlayışından farklıdır: Zeydi imam yanılmaz/hatasız, günahsız ve alim-i mutlak/herşeyi bilen değildir, ve Butri Zeydilere göre, o, her zaman kendi neslinin/döneminin en mükemmeli/efdali olmak zorunda bile değildir. Çoğu Zeydiler bunun yerine İmamın inancı uğruna savaşarak liderliğini kanıtlamak/ortaya koymak zorunda olduğunu iddia etmişlerdir. Bütün imamların bizzat Allah ve onun peygamberi tarafından tayin edildiği/atandığı yönündeki İmami iddia Zeydiler tarafından Ali, Hasan ve Hüseyin ile sınırlandırılmıştır.

Zeydi alimler Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde sahabenin özveri ve sadakatle İslam'ın amacına hizmet ettiği konusunda hemfikirdirler. Aynı zamanda onlar Ali'nin peygamberin yasal takipçisi/varisi olduğunu iddia etmektedirler. Oların problemi sahabenin Ali'yi değil Ebu Bekir'i seçmiş olması ile bu iki pozisyonu uzlaştırmaktır. Burada zeydilerin özellikle sahabe konusundaki görüşleri dikkat çekmektedir. Mefdulün imametini caiz saymakla onların dolaylı olarak sahabenin kararlarına da saygı gösterdikleri söylenebilir. Ayrıca Zeyd b. Ali'nin 122/740 yılında Emevilere karşı giriştiği isyanda Ebu Hanife gibi isimlerin gerek maddi olarak gerekse bizzat isyana katılmış olması dikkat çekmektedir. Yine Zeyd'in Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki görüşlerinden dolayı taraftarları ile tartışması ve kendini terk edenlere da daha sonra Rafizi denilmesinin altı çizilebilir. Zeyd b. Ali'den sonra başta Kasım b. İbrahim er-Ressi olmak üzere Zeydi kelmacılar tarafından İmamilere yönelik şiddetli eleştirilerin yer aldığı reddiyelerin yazılması da Zeydiyye'nin diğer Şii fırkalardan farkını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

3. Türk Din Anlayışının Genel Özellikleri

Türklerin tarih boyunca genel olarak Hanefi-Maturidi din anlayışını benimsedikleri görülmektedir. Ayrıca yukarıda ifade ettiğimiz gibi Türklerin İslamlaşma sürecinde Zeydiyye mezhebine mensup Ali oğullarından etkilendikleri de anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Türklerin din anlayışına ilerleyen zamanlarda Yesevilik olarak isimlendirilen bir mistik-tasavvufi boyut da eklenmiş bulunmaktadır. Burada Hanefi-Maturidi din anlayışının Akılcı hadari zihniyete sahip bir anlayış olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Akılcı hadari zihniyet genel olarak Arap olmayan entelektüel çevrelerce sistemleştirilmiştir. Akla ve akıl yürütmelere büyük önem veren bu zihniyet mensupları İslam düşüncesinde özgün ve akılcı bir kelim sistemi geliştirmişlerdir. Zamanla, akıl, tevil, delil, burhan, nazari rey, tefekkür, temmül, tedebbür, istinbat, kıyas ve yakini bilgi kavramları akılcı din söyleminin bilgi kuramında hakim göstergeler olmuştur. Bu söylem Mürcie ve Maturidilerde; *"Din çoğulculuktur, akıl ve akli temellendirmeler üzerine kuruludur. Din, birlik ve bütünlüktür; nazar, rey ve istidlaldir."* şeklinde tezahür etmiştir. (Kutlu, 2010:61).

4. Türklerde Ehl-i Beyt Sevgisi

Ehl-i Beyt sözlükte "ev halkı" anlamına gelmektedir. Alevilikte ise Hz. Peygamberin evi ve ailesi için kullanılan bir kavramdır ve bunlar beş kişiden oluşmaktadır. Hz. Peygamber, Hz. Fatma, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin. Aslında bu kişiler sadece Aleviler arasında değil ağırlıklı olarak Sünniler ve diğer tarikatlar arasında da Ehl-i Beyt olarak kabul edilmekte ve saygı duyulmaktadır. Ehl-i Beyt sevgisi Kuran-ı Kerim'e dayandırılmaktadır (bkz. Ahzab, 33) Türklerde Ehl-i Beyt sevgisini daha iyi görebilmek ve diğer Şii fırkalarla aralarındaki farkı anlayabilmek için öncelikle Anadolu Alevi-Bektaşilerinde Ehl-i Beyt anlayışına bakmak yerinde olacaktır. Ayrıca Yesevilikte Ehl-i Beyt anlayışı da Türklerin Ehl-i Beyt sevgisi ve Ehl-i Beyt'e bakış açılarını anlamak açısından önem arz etmektedir.

Alevi-Bektaşilerde beş kişiden oluşan Ehl-i Beyt'i sevmek ve onları sevenleri sevmek, onları sevmeyenleri sevmemek son derece önemlidir. Onları sevmek ve onları sevenleri sevmeye tevella, sevmeyenleri sevmemeye ve onlardan uzak durmaya da teberra denilir. Ancak burada dikkat çeken en önemli husus, Şia'da olduğu gibi Hz. Peygamberin ashabına genel bir düşmanlık beslenmemesi ve onlara lanet okunmamasıdır. Ehl-i Beyt'i öven ve onları sevmeye teşvik eden pek çok hadis rivayet edilmektedir. Alevi-Bektaşiler başta olmak üzere diğer Türk sufi zümreleri arasında da bu beş kişi beş parçaktan oluşan el ile sembolleştirilmiş ve Al Pençesi olarak levhalaştırılmıştır. Bunun aslı Pençe-i Al-i Aba'dır. Alevi-Bektaşilere göre, Hzi Peygamber, ümmetini Ehl-i Beyt'ten en sevdiği Hz. Ali'ye emanet etmiştir. Ayrıca kızı Fatımayla onu evlendirmiş ve daha sonra da onu musahip ilan etmiştir. Alevilik, Ehl-i Beyt'e muhabbetin simgesi olmuştur. Böylece bir Ehl-i Beyt sevgisi aslında ayrılığın değil birleşmenin, yetmiş iki milleti bir görmenin, haksızlığa karşı çıkmanın ve mazlumun yanında yer almanın sembolü haline gelmiştir. (Kutlu, 2008:169; Kaplan, 2010:154)

Burada Ehl-i Beyt'e bakış açısı yönünden Anadolu Alevileri ile Şii-İmamiyye mezhebi arasındaki farklara kısaca değinmek gerekmektedir. Çünkü Safevilerin kuruluşuna kadar Türk boyları arasında ciddi bir destek elde ettiğine dair bilgilere tesadüf edilemeyen İmamiyye mezhebinin Türklere yönelik propaganda faaliyetlerinin Safeviler döneminde yoğunlaştığına tanık olmaktadır. Şah İsmail'in çabaları sonucunda, Türkçe şiirleri ve nefesleri yoluyla bir çok Şii İmamiyyeci unsurlar onların yazılı kaynaklarında, önemli yorum ve anlayış farklılıklarıyla birlikte, etkili olmaya başlamıştır. Bütün bu faaliyetlere rağmen Anadolu'da ki Türk boylarının ve Bektaşileri Şiileştirmeyi başaramamışlardır.

İmamiyye Şia'sına göre imama inanmak inanç esasları arasında yer almaktadır. İmamet Kuran ayetleri ve peygamberin açık ifadeleriyle Hz. Pegamberden sonra Fatıma'dan olan iki oğlunda ve daha sonra

da onların neslinden gelen on iki imamda devam edecektir. Dolayısıyla imamların sayısı on ikidir. On ikinci imam Mehdi Muntazar gizlenmiştir ve zamanın beklenen imamıdır. Mehdi bir gün ortaya çıkacak ve zulmü yok edecektir. Alevi-Bektaşî yazılı kaynaklarında, Hüsniye ve Bektaşî İlmihali istisna edilirse, Şia'daki gibi bir inanç esası olarak üzerinde durulmayıp, Hz. Ali ve diğer imamlar siyasi ve hukuki değil manevi rehberler olarak yüceltilirler ve onların tarihsel kişiliklerinde çok söylenceler şeklinde aktarılan menkıbevi kişilikleri ön plana çıkmaktadır. Aslında Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'in dışındakiler hakkında isimleri hariç pek bir şey bilinmez. Safevilerle birlikte İmamiyye Şia'sı Safevi devletinin resmi mezhebi olmuş ve sonraki süreçte İranlaşmıştır. Bu gün Alevilikte on iki imam ve Ehl-i Beyt, dini ve kültürel bir değerdir. Ancak Aleviler, Şia'nın anladığı gibi, Hz. Ali ve soyunun siyasi, hukuki ve dini yetkiyi Hz. Peygamberden aldığı, bunun için de siyasal iktidarın sahipleri olduğu ve bu uğurda mücadele edilmesi gerektiği gibi siyasal bir argüman geliştirmemişlerdir. İmamiyye'den farklı bir Ali ve Ehl-i Beyt kültü geliştirmişlerdir. (Kutlu, 2008:57)

Şia'da Tevelli Hz. Muhammed'i sevmek ve onu sevenleri sevmek, dostlarına dost olmak; Teberri ise, Hz. Muhammed soyuna düşman olanlara, onları sevenlere, sevenleri sevenlere düşman olmak demektir. Şii eserlerde ilk halifeler gasıp olarak görülürler ve Hz. Ali'yi desteklemeyen sahabe tekfir edilir. Alevi-Bektaşî dini edebiyatta, bizzat Anadolu'daki Kızılbaşları Şiileştirmeye yönelik olarak yazılan sadece Hüsniye'de sahabeye karşı aşırı bir düşmanlık vardır. Özellikle ilk halifeler sert bir dille eleştirilir. Diğer Alevi-Bektaşî yazılı kaynaklarda ilk üç halifeye ve sahabeye Şia gibi saldırmaz. Hatta onları övücü ifadelerle de yer verilmektedir. Bu gelenekte teberi Muaviye Yezid ve Mervan'ın şahsiyle sembolleştirilmiştir. Şia'dakinin aksine Osman'a her hangi bir şekilde lanet okunduğuna rastlanmaz (Kaplan, 2010:154).

5. Yesevilik'te Ehl-i Beyt Anlayışı

Büyük Türk mutasavvıfı Hoca Ahmed Yesevi'nin ardından onun tasavvuf yolu ve düşünceleri müritleri aracılığıyla Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine yayılmıştır. Bu yolun takipçilerinin mensubu olduğu tarikata Yesevilik denilmektedir. Yeseviyye tarikatının kurucusu ve "*Pir-i Türkistan*" olarak bilinen Hoca Ahmed Yesevi'nin Orta Asya Türklerinin dini tasavvufi hayatında büyük tesirleri olmuş ve onun öğretileri müritleri aracılığıyla önce Orta Asya ve ardından da Balkanlara kadar uzanan Anadolu coğrafyasında yayılmıştır (Tosun, 2013:487-490). Ahmet yesevinin müşşidi Arslan Baba'dır. Arslan Baba; Yesevi menkıbelerine göre Ashabı- Kiramın büyüklerindedir. Bir zaman Mezarı Şerifte bulunmuş ve İmam Rıza'nın öğrencisidir. Arslan Baba'nın, Yesevi'nin manevi yücelmesinde önemli bir yeri vardır. Ahmet Yesevi'nin geleceği hakkında aldığı işaret üzerine Türkistan'a gitmiş, uzun yıllar orada yaşadktan sonra Ahmet Yesevi'yi bulup ilim öğretmiştir. Arslan Baba'nın müşşidi olan İmam Rıza, Hz. Peygamberin yedinci göbekten torunu İmamların sekizincisidir. Yesevilik Türklerin İslamlaşması ve Hanefi-Maturidi öğretilerin geniş kitlelere ulaşmasında çok ciddi katkılar sağlamıştır. Divan-ı Hikmet isimli eserinde hoca Ahmed Yesevi'nin inanç ve düşünceleri ile tarikatın esaslarına dair bilgiler bulunmaktadır (Eraslan, 1989:159-161).

Yesevilik Türk din anlayışının tasavvufi boyutunu oluşturmaktadır. O, konar göçer hayat yaşayan veya yerleşik hayata geçen Türk topluluklarına İslami hakikatleri ve tasavvufi hayata dair bilgileri anlatmaya gayret etmiştir. En büyük kaynağı Kuran ve hadisler olan Ahmet Yesevi'nin din anlayışında Hz. Muhammed sevgisini temel teşkil etmektedir. Ahmed Yesevi Hanefi mezhebine bağlı bir fakih ve sufi olarak telkinleri ve görüşleriyle Türkler arasında Rafızı fikirlerin yayılmasını engellemek için büyük çaba sarf etmiştir. Onun döneminde ve sonrasında Türk hükümdarlarının Sünni-Hanefi akideyi benimsedikleri bilinmektedir. Müridleri de kendisi gibi Hanefiliğe bağlı kalmıştır. Yesevilik bütünüyle Türklerden taraftar edinen ilk İslam tarikatı olarak ortaya çıkmıştır. Yesevilik'in Türk toplumlarının tarihini ve dini düşüncesini derinden etkileyen Nakşibendilik ve Bektaşilik olmak üzere iki büyük kolu bulunmaktadır. Yine, Yesevilik Anadolu'nun fethiyle birlikte bu bölgeye gelen ilk tarikat olmuştur. Türk topluluklarının gönül tahtında asırlarca hüküm süren ve bütün Türk boyları için bir inanış ve maneviyat kaynağı olan Ahmed Yesevi ve takipçileri, kendi devirlerinde olduğu gibi daha sonraki asırlarda da gönüllere şifa sunmaya devam etmişlerdir (Kutlu, 2011:162 vd.). Bütün Türklerin ortak dili haline gelen Ahmed Yesevi sadece Türkiye ve Türkiye'deki Alevilik-Bektaşilik için değil bütün Türk dünyası için özel bir önem taşımaktadır. Ahmet Yesevi'nin günümüzde bile hem Alevi-Bektaşiler, hem de Sünni Nakşiler tarafından benimsenmesini tesadüflerle izah etmek, herhalde pek mümkün olmaz. (Onat, "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı...")

Ahmet Yesevi, İslam'ı, Kur'an'dan ve Sünnet'ten anladıklarını ana dili Türkçe'yi kullanarak manzumeler halinde insanlara anlatmaya çalışmıştır. Divan-ı Hikmet, onun sözlerinin, ona ait olduğuna inanılan manzumelerin toplandığı bir divandır. Hikmetlerin tamamı göz önüne alındığında üzerinde yoğun-

laşılan ana konuların Allah ve Peygamber sevgisi, Allah'ın birliği ve sıfatları, öldükten sonra dirilme ve kıyamet, Peygamberin sünneti, zühd ve takva, Allah'ı anma, Yesevi tarikatının adab ve erkânı gibi hususların teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Hikmetler, kısaca söyleyecek olursak, İslam'ın yüksek ahlakının damıtılarak insan idrakine sunulmuş halidir. Ahmet Yesevi, ahlak merkezli bir din anlayışının toplumda makes bulabilmesi için çalışmış, konuşmuş ve hikmetler söylemiştir. (Onat, "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı...")

Divan-ı Hikmet'i bu gözle taradığımızda, onun Şiiliğin etkisinde kaldığına dair herhangi bir kanıt bulabilmek pek mümkün görünmemektedir. Hemen akla gelebilecek husus, Ahmet Yesevi'nin "Dört Halife" hakkında ne düşündüğüdür. Ahmet Yesevi, Hz. Ebu Bekir'den de, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den de övgüyle söz ettiği gibi, hilafet sırasına özel bir vurgu da yapar. Onun Dört Halife ile ilgili olan Hikmetler'inin ilk dört dizeleri şöyledir: "Gördüğü an inanan Eba Bekr-i Sıddik'dir; / Üstün olup dayanan Eba Bekr-i Sıddik'dir. / Dertleşende ağlayan, kulluğa bel bağlayan, / İç bağırını dağılayan Eba Bekr-i Sıddik'dir". (Eraslan, 1989:291); "İkincisi yar olan adaletli Ömer'dir; / Mü'minlere yar olan adaletli Ömer'dir. / Bilal'a ezan okutan, şeraiti bildiren, / Din sözünü anlatan adaletli Ömer'dir" (Eraslan, 1989:293); "Üçüncü yar olan haya sahibi Osman'dır; / Her nefeste yar olan haya sahibi Osman'dır. / Hak Resul'ün damadı, dinimizin abadı, / Bendelerin azadı haya sahibi Osman'dır" (Eraslan, 1989:295); "Dördüncüsü yar olan Hak arslanı Ali'dir; / Hem Mirac'da yar olan Hak arslanı Ali'dir. / Deddiği sözü rahmani, görsen yüzü nurani, / Kafirleri karın Hak arslanı Ali'dir". (Eraslan, 1989:297; Onat, "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı...").

Hikmetler'de, Şiiliğin karakteristiklerinden olan "imametın nass ve tayinle olduğu, Ali'nin soyuna tahsis edildiği, imamların masum oldukları" (Onat, 1993) şeklindeki anlayış biçimlerinin tezahürlerini görmek de pek mümkün değildir. Hz. Peygamber'in uzunca anlatıldığı bir Hikmet'in sonunda Hz. Ali ile ilgili şu dizeler yer alır: "Tavsif etsem, Ali şir-i Hüda'dır; / Kılıç ile kafiri kırmaktadır. / Kafirleri kılar imana davet; / Vermekte her zaman İslam'a kuvvet. / Mü'min olanını alıp gelmekte; / Kabul kılmayarı kırıp gelmekte. / Kılıç ele alıp binende Döldül, / Kafirler kavmine düşmekte gulgul. / Elindeki silahı Zülfikar'ı, / Savaşanda uzalır kırk karı. / Ali'nin var idi onsekiz oğlu; / Onun her birisi ulu tuğlu. / Ali İslam için kanlar yutmakta; / İslam'ın tuğunu muhkem tutmakta. / Hacı Ahmet garipliğe düşmüştür; / Resul evladına sözler katmıştır". (Eraslan, 1989:283, 285). Bu dizelerde, biraz mitolojik boyut olsa da, Ali'ye herhangi bir ilahi güç izafe edilmemektedir. Ahmet Yesevi, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'den sonra dördüncü halife olduğu kanaatinde. (Onat, "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı...")

Türk Müslümanlığı'nın ahlak temelli yapısının ana çizgilerinin Ahmet Yesevi tarafından belirlendiğini söylemek pek yanlış olmasa gerektir. Türkler arasında yayılan mezheplere baktığımız zaman, "ahlak temelli Müslümanlık" ifadesinin ne anlama geldiğini daha kolay anlayabiliriz. Türkler arasında itikat boyutunda Haricilik, Eş'arilik; amel boyutunda Hanbelilik, Şafiilik yaygın kabul görmemiştir. Şia, her ne kadar erken dönemde Zeydi izlere rastlanılsa da Türkler arasında 16. asırda Safevilerle birlikte yayılmıştır. Bir başka ifadeyle bugünkü İran'ı ve Azerbeycan'ı zorla Şiileştiren bizim Safeviler olmuştur. Erdebil Tekkesi devlete dönüşürken, Şiilik de resmi mezhep/ideoloji olarak seçilmiş; Kızılbaş Türkler Safevilerin egemen oldukları bölgeleri, tabir yanlış değilse "zorla" Şiileştirmişlerdir. Türklerin din anlayışlarının ahlak temelli olmasında etkin olan ana sebebin Mürcie'nin "amel-iman ayrımı"nın merkeze alan yaklaşımı ve Mürcii zeminde yetişen Ebu Hanife'nin İslam'a yaklaşım tarzı olduğu kanaatindeyiz. Nitekim İmam Maturidi, Ebu Hanife'nin fikirlerini merkeze alarak Türk kafasına uygun bir Maturidilik inşa etmeye çalışmıştır. Ahmet Yesevi'nin doğrudan Maturi'nin etkisinde kalıp kalmadığını tespit edebilmek şimdilik pek mümkün görünmemektedir. Bu sebepten de onun doğrudan Ebu Hanife eksenli bir Mürcii anlayışın içinde yetiştiğini düşünmekteyiz.

6. Sonuç

Bir din olarak İslam'ı benimseyen Türklerin, İslamlaşma sürecine paralel olarak, ilk dönemlerden itibaren Ehl-i Beyt'e karşı özel bir ilgi gösterdikleri ve bu soydan gelen insanlara karşı ayrı bir sevgi ve hürmet içerisinde oldukları görülmektedir. Şüphesiz Peygamber soyundan geliyor olmalarının bir etkisi söz konusudur. Ancak Ehl-i Beyt'e karşı gösterilen bu ilginin basit bir sevgi ile açıklanabilecek bir husus olmadığı muhakkaktır. Çünkü Ehl-i Beyt olgusu Türk din anlayışının fikri-felsefi derinliği içerisinde kendisine yer bulabilmiştir. Türkler Ehl-i Beyt'e, tarihten bugüne kadar büyük bir aşkla sahip çıkmıştır. Kültür atlasımız Ehl-i Beyt'i ve onların maneviyatını temsil eden, sembol ve motiflerle bezenmiş Ehl-i Beyt sevgisi, edebî metinlerde sürekli olarak işlenmiştir. Hz. Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve şerifler baş tâci edilmiş, İslâm'ın Türkistan'dan Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılma sürecinde, onların peşinden gidilmiştir. Ehl-i Beyt'in diriltici, birleştirici ve kaynaştırıcı nefesi, tarihimizdeki sosyo-kültürel birlik ve beraberliğimizi, fetih ve zaferlerimizi hazırlayan en önemli unsur olmuştur.

Ehl-i Beyt kavramı, Sünniler, Şiiiler ve Alevi-Bektaşiler arasında en fazla ihtilaf edilen, istismar edilen ve siyasallaştırılan Kurani kavramlardan birisidir. Ehl-i Beyt'in kimlerden müteşekkil olduğu ve dini statüleri her zaman tartışma konusu olmuştur. Tarih boyunca Ehl-i Beyt kavramının ve Ehl-i Beyt mensuplarının sürekli istismar edilmeye çalışılması ise ayrı bir sorun olmuştur. Şiiiler ve Sünniler arasında siyasal iktidarı ele geçirmek, mevcut iktidarlarını meşrulaştırmak, insanlar arasında ayrıcalıklı bir statü elde etmek veya menfaat temin etmek için Ehl-i Beyt'i kullanan pek çok kimse, fırka, grup, tarikat ortaya çıkmıştır (Kutlu, 2000:99). Bu noktada, Türk din anlayışı çerçevesinde, Hanefi-Maturidi ve Yesevi gelenekten gelen Müslümanların Ehl-i Beyt algısının daha sağlıklı bir zemine sahip olduğu kanaatindeyiz.

Tarih boyunca Ehl-i Beyt üzerinden siyaset yapmış olan Şia'nın inanç sisteminin belkemiğini imamet nazariyesi, yani Ehl-i Beyt imamlarına itaat oluşturmaktadır. Çünkü Şia Ehl-i Beyt'i oluşturan on iki imama itaati bir inanç esası haline getirerek siyasal iktidarı ele geçirmenin ve meşruiyetinin bir kaynağı olarak görmektedir. Hala Sünniler arasında bazıları kendilerini seyyid ve şerif olarak sunmakta ve buradan bir nüfuz elde etmeye çalışmaktadırlar (Kutlu, 2000:100). İmamiyye Şiası başta olmak üzere Şii fırkaların Ehl-i Beyt anlayışı ile Hanefi-Maturidi-Yesevi geleneğinin Ehl-i Beyt anlayışı arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir. Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız üzere Şia'da imamet siyasi ve hukuki bir prensip iken Hanefi-Maturidi-Yesevi gelenekte Hz. Ali ve diğer imamlar siyasi ve hukuki değil manevi rehberler olarak yüceltilirler ve onların tarihsel kişiliklerinde çok menkıbevi kişilikleri ön plana çıkmaktadır. Yani Ehl-i Beyt şeyh mürit ilişkisi çerçevesinde birer yol göstericidirler ve Kamil mümin mertebesine ulaşmak için takip edilmeye değer insanlardır. Bu anlayışın Türkler arasında çok erken dönemlerden itibaren yer ettiğini görmekteyiz. Dolayısıyla Türklerin Ehl-i Beyt anlayışı özellikle Safeviler zamanında gerçekleştirilen Şii propagandanın etkisiyle şekillenmiş değildir. Hüsniye türü kitapların ve İsmaili dailerin etkisiyle Anadolu'da yer yer İmamiyye'ye benzer bir Ehl-i Beyt algısı söz konusu olsa bile bu genelleştirilebilecek bir husus değildir.

Türklerin Ehl-i Beyt algısının arka planında Hanefi Maturidi Yesevi din anlayışının yanı sıra Zeydiyye mezhebine mensup Ali oğulları başta olmak üzere Horasan ve Maverünnehir bölgesinde faaliyet gösteren Ehl-i Beyt mensuplarının yer aldığı kanaatindeyiz. Şii gelenek içerisinde yer almakla birlikte Zeydiyye mezhebinin imamet, Ehl-i Beyt ve sahabeye bakışındaki farklılık dikkat çekmektedir. İslamlaşma sürecinde Türklerle, Zeyd b. Ali'nin oğlu Yahya b. Zeyd başta olmak üzere Zeydilerin yakın temasının din anlayışının şekillenmesi çerçevesinde bir etkileşim yarattığı anlaşılmaktadır. Ahmet Yesevi'nin sahabe ve Ehl-i Beyt konusundaki görüşleri ile Zeydiyye'nin aynı konudaki görüşleri büyük benzerlik arz etmektedir. Türklerin din anlayışındaki Ehl-i Beyt algısı Hanefi-Maturidilerin akılcılığı, Yesevilik hoşgörüsü ve Zeydilerin ılımlı, uzlaşmacı tavrını yansıtmaktadır.

Kaynaklar

- El-Alevî, Ali b. Muhammed b. Ubeydullah el-Abbâsî (1982), *Sîretü'l-Hâdî ile'l-Hak Yahya b. Hüseyin*, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut.
- Emir Hüseyin B. Bedruddin (1995), *el-İkdu's-Semîn fi Ma'rifeti Rabbi'l-Alemîn*, thk. Yahya Salim İzzan, Sa'da.
- El-Hadî İle'l-Hak Yahya B. Hüseyin (2001), *Mecmû'ur-Resâilil-İmâm Hâdî*, thk. Abdullah b. Muhammed eş-Şazeli, Amman.
- El-Harunî, Yahya b. Hüseyin (1996), *el-İfâde fi Târîhi Eimmeti'z-Zeydiyye*, thk. Y. Salim İzzan, Sa'de.
- Eraslan, Kemal (1989), "Ahmed Yesevî" Maddesi, *DİA*, C. 2, s. 159-161.
- Hoca Ahmed Yesevi (2001), *Divan-ı Hikmet*, Haz.: Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- İbn İsfendiyar, Muhammed b. el-Hasan (1905), *History of Tabaristan*, İng. Çev. Edward G. Browne, Leyden.
- İbnu'l-Murtaza, Ahmed b. Yahya (1990), *el-Münye ve'l-Emel fi Şerhi'l-Milel ve'n-Nihal*, thk. M. Cevad Meşkur, Beyrut.
- Kasım B. İbrahim Er-Ressî (2001), *Mecmûu Kütüb ve Resâilil-İmâm el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî*, I-II, thk. Abdülkerim Ahmed Cebban, Sana.
- Er-Rassâs, Ahmed b. el-Hasan (1971), *Misbâhu'l-Ulûm* thk., M. A. Kafafi, Beyrut.
- Gökalp, Yusuf (1999), *Zeydilik ve Taberistan'da Yayılması*, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Ankara.
- Gökalp, Yusuf (2006), *Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Gökalp, Yusuf (2007), "Zeydiyye Mezhebinin Doğuşu Teşekkül Süreci ve Tarihçesi", *ÇÜİFD*, C. 7, S. 2.
- Gökalp, Yusuf (2007), "Zeydiyye Mezhebinin Görüşleri, Kültürel Mirası ve İslam Düşüncesine Katkıları", *ÇÜİFD*, C. 7, S. 2.
- Kaplan, Doğan (2009), *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kutlu, Sönmez (2012), *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto, Ankara.
- Kutlu, Sönmez (2000), "Ehl-i Beyt' Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreç İçinde Semerelendirilmesi", *İslamiyât*, C. 3, S. 3, s. 99-20.
- Kutlu, Sönmez (2008), *Alevilik-Bektaşilik Yazıları*, Ankara Okulu, Ankara.
- Kutlu, Sönmez (2011), *Türkler ve İslâm Tasavvuru*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Kutlu, Sönmez (2010), *Mezhepler Tarihine Giriş*, DEM Yayınları, İstanbul.
- Onat, Hasan (1993), *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Onat, Hasan. "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları", <http://www.hasanonat.net/New/ahmetyesevi.html>. (Erişim Tarihi: 15.05.2014)
- Tosun, Necdet (2013), "Yeseviyye" Maddesi, *DİA*, C. 43, s. 487-490.